

אין מועד ב' לאימהות

על ספרו של דויד גרוסמן אתי החיים משחק הרבה

כפי שמפורט בסיפא של הספר, הרומן אתי החיים משחק הרבה מתבסס על סיפור חייה של אווה פאניץ'-נהיר, גיבורה מפורסמת ביוגוסלביה ובארץ, שחשפה את הזוועות שעולל הקומוניזם של טיטו במי שנחשד (או שסתם העלילו עליו בלי שום ראיה) שהוא תומך בסטלין.

בכל הקשור לעלילות חייה של אווה – בספר קוראים לגיבורה ורה נובאק – יש, פחות או יותר, הלימה בין הבדיון לעובדות. אווה, וגם בתה טיאנה – בספר שמה הוא נינה – הרשו לסופר דויד גרוסמן חופש דמיון, שכאמור, לא שינה שינויים דרמטיים לגבי אווה, אבל בכל הקשור לבת, לטיאנה, יש פער אדיר בין חייה במציאות ובין חייה כפי שהם מתוארים בספר. במציאות טיאנה נזנחה על ידי אימה, שנעצרה ונשלחה לגולג, כשהייתה בת שש וחצי, היא

טופלה על ידי חברה רופאה, ואחר כך נשלחה לבית אחותה של אווה, קלארי, אשר התייחסה אליה כמו אם חורגת מהאגדות. כשאווה משתחררת מעבודת הפרך באי גולי אוטוק, היא לא מסוגלת לטפל בילדתה, והילדה, למרות תחנוניה, נאלצת להמשיך לגור אצל דודתה הרעה עוד שנתיים. בזמן הזה אווה עוברת טיפולים כדי לחזור לשפיות לאחר הטראומות שעברה. הילדה סבלה לא רק מנחת ידיהם של דודיה, אלא גם מנידוי בבית הספר כתנו של "בוגד בחבר טיטו".

טיאנה עולה לארץ, ואחריה באה גם אימה, ושתייהן נקלטו בקיבוץ שער העמקים, שנוסד על ידי גרעיני התיישבות מרומניה ומיוגוסלביה (1929), ונמצא בין העמקים זבולון ויזרעאל (1935), ומכאן גם שמו. טיאנה אמנם התחתנה עם חבר

¹ בהוצאת הקיבוץ המאוחד 2019, 273 עמ'.

"זרה (כמו אווה במציאות) חיה עם טוביה (הוא משה נהיר במציאות) שלושים ושתים שנים עד מותו ממחלה, כשהיא מבהירה לו כבר בתחילת יחסיהם שהיא אהבה רק איש אחד כל חייה, והנישואין אינם יכולים לשנות בעניין הזה דבר."

קיבוץ, אבל לא עם בנו של משה נהיר, שהיה בעלה השני של אווה, כפי שהסיפור של גרוסמן מתאר. היא התגרשה ממנו והיגרה לארצות הברית, שם נישאה בשנית, נולדו לה שני ילדים, והתגרשה גם מהבעל השני. היא ידועה כתכשיטנית שגרה בדאלאס, טקסס. היא שמרה טינה לאימה שבחרה להישלח לגולג, ובלבד שלא תחתום שכביכול בעלה ראדה פאניץ' היה בוגד ומרגל לטובת סטלין. החלטתה זאת גרמה לסבל בל יתואר לטיאנה, וזה הוביל לנתק של שנים. הן השלימו רק כאשר נסעו שתיהן ליוגוסלביה כדי להשתתף בסרט על חייה של אווה.

בספר, השבר הזה מקבל ממדי ענק: נינה, בת דמותה של טיאנה, הפכה ליצור חסר הבעה, "ספינקס", חסרת חוט שדרה, היא שזכתה עם רפאל, בנו של טוביה ברוק, שאמור להיות בן דמותו של משה נהיר, הקיבוצניק משער העמקים שהיה בעלה השני של אווה. לימים, נינה מהסיפור נישאת לרפאל, אבל במציאות טיאנה נישאה לבן קיבוץ אחר. היא לא יכלה להתחתן עם בנו של נהיר שהיה רק בן 13, כשטיאנה עצמה הייתה כבר בוגרת – שהרי ורה, אימה, שבאה אחריה לקיבוץ הייתה בת 48 כשנקלטה שם ונישאה לטוביה (משה נהיר במציאות), כלומר, טיאנה הייתה בודאי מעל גיל עשרים. ורה (כמו אווה במציאות) חיה עם טוביה (הוא משה נהיר במציאות) 32 שנים עד מותו ממחלה, כשהיא מבהירה לו כבר בתחילת יחסיהם שהיא אהבה רק איש אחד כל חייה, הוא מילוש נובאק, והנישואין עם טוביה לא יכולים לשנות בעניין הזה דבר.

נינה הבדויה בורחת מרפאל, בנו של טוביה, ונעלמת למשך שנים. רפאל המאוהב בה עד ייאוש, מחפש אחריה ומוצא אותה בירושלים, שבויה בידיו של "דרקון", בחור קוריאני, סוטה מין שמקוץ את דמה, ודורש ממנה לשכב עם גברים זרים, ושתספר לו על כך בפירוט. רפאל מכה את "הדרקון", מציל את נינה, וכאמור, נושא אותה לאישה. הנישואים רעים מאוד, בעיקר משום מנהגה של נינה לנדוד בלילות ולחפש גברים כדי לשכב עמם. התנהגותה הקיצונית מוסברת משום ההלם שחוותה בילדות כאשר אימה בחרה להיות נאמנה לבעלה המת שהתאבד בכלא (ראדה פאניץ' במציאות, ומילוש נובאק בסיפור) על פניה של נינה, הבת החיה.

מהנישואים הכושלים נולדת גילי, שזכתה לחיק אם (שלא היניקה אותה אפילו יום אחד) רק עד גיל שלוש וחצי, כשנינה שוב נעלמת, הפעם לארצות הברית, וגם שם היא מתרועעת עם "זנאים". ב"הווה" נינה נמצאת באי שבין לפלנד לקוטב הצפוני, שם היא עובדת בעבודות מזדמנות, וגם מבשלת לכורים במכרה הפחם היחיד של נורבגיה. באי הזה נעלמת השמש במשך ארבעה חודשים, ודובי קוטב טורפים מדי פעם אנשים שהולכים לבדם בלי נשק.

הכברתי מילים על ההשוואה בין קורות חייה של נינה הבדויה ובין טיאנה שבמציאות, כי נראה לי תמוה שדויד גרוסמן הרשה לעצמו "חופש היוצר" ("ליצנציה פואטיקה"). מזגזם לגמרי: טיאנה במציאות (ילידת 1945; כלומר, ב-2019 היא בת 74) היא אישה מכובדת, בעלת עיסוק מכובד, אם לשני ילדים שבוודאי היום הם בסביבות גיל הארבעים, שנולדו מבעלה השני באמריקה, שמעולם לא זנחה אותם, ובוודאי לא זנתה על ימין ועל שמאל כדי להתנקם בבגידתה של אימה כלפיה.

לאחר ההסתייגות דלעיל, אני מבקש לציין שמדובר בספר מרתק למדיי מהמילים הראשונות ועד לסיומו, וכל זה לא רק בזכות כישורו של הסופר, אלא גם משום שבאמת מדובר בגיבורה יוצאת דופן, בעלת אישיות יוצאת דופן, שחיה באמת חיים יוצאי דופן. לפי דבריו של דויד גרוסמן, הוא הכיר את אווה ואת סיפורה לפני עשרים שנה. את סיפור המעשה מספרת גילי, שאמורה להיות בתה של נינה ורפאל, ונכדתה של ורה (כאמור, הקונסטלציה המשפחתית הזאת היא בדיון גמור). היא כותבת את הדברים לאחר שסרט שהיא ואביה הסריטו על חייה של ורה ושל נינה נזרק אל התהום על ידי נינה בהגיעם אל גולי אוטוק (האי העירום), שם היה הגולג בו עונתה ורה. ב"הווה" גילי היא אישה בסביבות גיל הארבעים, חיה עם מאיר, שגדול ממנה בשתיים-עשרה שנים. הם גרים בצניעות במושב כשהם מתפרנסים מקבורת חיות מחמד. בגיל עשרים ושלוש גילי ניסתה להתאבד בנטילת כדורים וחיתוך ורידים משום שאהובה נטש אותה. ורה, סבתה, ורפאל, אביה, אינם זים ממיטתה בבית החולים, ומתחננים שתישאר בחיים. מסתבר שגילי שומרת טינה ענקית לנינה, אימה, על שנטשה אותה בגיל שלוש וחצי. גילי מעולם לא הכירה בנינה כאם, כשהיא מטיחה בה משפט מחץ: "אין מועד בית לאימהות!"

חייה של ורה בבדיון, כמו של אווה במציאות, הם באמת מופלאים, אבל אתרכז בבדיון: היא נולדה ב-1918 בעיר צ'אקובץ בצפון קרואטיה בבית אמיד, שנהג לבלות חופשות בוונציה, ולפקוד בכורות של אופרה בבודפשט ובווינה, והיא מתאהבת בקצין פרשים בשם מילוש נובאק, בן למשפחה של אנאלפביתים כפריים, עניים מרודים. אביה של ורה ממש מתפלץ מכך שאהובה של ורה הוא גם גוי וגם עני, והאם, ששיתפה פעולה בהסתרת הקשר מהאב במשך שנים, אינה מבינה מדוע בתה צריכה להתקשר דווקא לאיש חולה שחפת וצהבת, ולימים גם אולקוס. האירוסין של מילוש, ועוד עם יהודייה, נוגדים את תקנות הצבא, ולכן מעבירים אותו עד לסקופיה שבמונטנגרו, כאלף קילומטרים מעירם. ורה מגיעה אליו, ושם, כשהעד הוא קצין שיכור שאיננו מבין בין ימינו לשמאלו, משמש כעד בנישואין המתקיימים בכנסיה. במלחמת העולם השנייה, כשהיהודים נרדפים ונשלחים למחנות השמדה (הוריה נשלחו לאושוויץ), היא מוצאת מקלט בכפר של מילוש, שם איש איננו יודע שהיא בעצם יהודייה. לפי המסורת בכפר, האישה אינה יושבת לשולחן עם הגברים, והכלה רוחצת את רגליו של החותן. ורה שנולדה בבית עשיר, שהכל בו בוצע בידי משרתים, משמשת בכפר של מילוש כמשרתת. כשהיא לבושה בבגדי איכרה קרואטית, מלווה בחותנה, היא הולכת לחפש את מילוש בבלגרד הסרבית, ולמרבה הפלא, היא שם

**"מדובר בספר מרתק למדי, החל מהמילים הראשונות ועד
לסיומו, וכל זה לא רק בזכות כישרונו של הסופר, אלא גם
משום שבאמת מדובר בגיבורה יוצאת דופן."**

מוצאת אותו שרוע פצוע על המדרכה. מסתבר שפשיסטים קרואטים שבו אותו, אבל הוא ברח בקפיצה מהחלון, ובנפילה נפתח הפצע מהניתוח שעבר. יהודי מסייע לו, שורף את מדיו הסרביים, ומלביש אותו בבגדים קרואטיים. בתושייה מדהימה מצליחה ורה להביא את מילוש לכפר בהיחבא, ובמסירות שאין דומה לה היא גורמת להחלמתו. השניים נלחמים בנאצים כפרטיזנים, משמשים את המחתרת של טיטו בריגול נגדי, ונחשבים לגיבורים על ידי שלטונו של טיטו. הם גרים באושר בבלגרד, ונולדת להם בת בשם נינה (כשם אימו של מילוש), אלא שהלשנה חסרת שחר של אחד הקולונלים גורמת למאסרו של מילוש באשמה שהוא כביכול סטליניסט, שמבקש למוטט את שלטונו של טיטו. מילוש איננו עומד בעינויים ומתאבד. ורה נדרשת לחתום על הצהרה שמאשימה את מילוש המת בבגידה. מעמידים בפניה ברירה: לחתום, ואז לקבל רשות לחזור הביתה ולגדל את הבת עם פנסיה מהמדינה, או אם איננה מוכנה לחתום – להישלח לעבודת פרך.

ורה אינה מוכנה בשום אופן לחתום על שקר, והיא נאמנה לזכרו של מילוש אפילו שהוא בקבר. בעקבות החלטתה זאת היא נשלחת לעבודות פרך בגולי אוטוק, הגולג היוגוסלבי של שלטון טיטו. מה שוורה עוברת שם הוא הרבה מעבר ליכולת אדם נורמאלי לשאת – העינויים וההשפלות שהיא עוברת שם מעוררים חלחלה (עמ' 182-196, 217-223, 225-228, 238-243, 250-252) אביא כאן רק הבלחות אחדות: כל אסירה חדשה צריכה לעבור בין שתי שורות של אסירות ותיקות, שמחויבות לירוק עליה, לסטור לה, להצליף בה, לזרוק עליה אבנים, ומי שאיננה עושה כן – מקבלת עונש של הצלפות וצינוק; הנשים עבדו שם בריסוק סלעים ובהעלאת סלעים במעלה ההר; בשל האוכל הקלוקל, החסר ויטמינים, אסירות רבות, ביניהן ורה, לקו בעיוורון. רובן החלימו, ואילו העיוורון של ורה נמשך חודשים, ועובדה זאת הייתה סיבה להתעללות נוראה שהתעללו בה: מפקדת המחנה, אישה סדיסטית בשם מריה, הייתה מזמינה סוהרות (שחלקן היו גם שפוטות, אבל הסכימו להלשין הלשנות שווא) להתייחד עמן על ההר, וכדי שיהיה לה נעים שם, היא פקדה לשתול צמח שיעשה לה ירוק בעיניים. הסוהרת הייתה מחמרת את ורה העיוורת אל פסגת ההר בהצלפות, ביריקות ובגידופים, ושם על ההר היה תפקידה של ורה להצל על השתיל, כשהסוהרת הייתה נעלמת אל קן האהבים. ורה הייתה חייבת לעמוד מבלי לזוז, כשהיא נצליה בשמש הקופחת, בלי מים ובלי אוכל. מצוקתה הייתה כל כך גדולה

שהייתה מוכנה בצימאונה ללקק את הרוק שירקה עליה הסוהרת, אלא שהרוק התאדה מהר בחום הכבד.

כשם שנאסרה בלי סיבה ומשפט, כך גם שוחררה מהגיהנום הזה ללא סיבה. כך במציאות. בסיפור ורה קולטת אל חיקה את נינה בת התשע, ולאחר זמן הן שתיהן עולות ארצה ונקלטות בקיבוץ. היא נישאת לטוביה ברוק, לא לפני שהיא מצליחה לשכנע את בנו, רפאל, שהיא ראויה להיות בת זוגו של אביו. רפאל מתאהב באופן מוזר למדיי בנינה, "השקופה", בעלת המבט חסר ההבעה, שבמפגש ביניהם היא מנגחת ברשעות במצחה את מצחו.

כשוורה כבר בת תשעים, ונינה מגיעה לארץ מאי נידח שבין לפלנד לקוטב הצפוני (רפאל, בעלה לשעבר, משלם על שלוש הטיסות מהאי הצפוני לארץ), ובאורח מפתיע היא מבקשת לנסוע למחוזות בהם ורה חיה עם מילוש ועונתה בגולג. למסע (המתוארך – 25.10.2008) יוצאים ורה, רפאל, נינה וגילי (הבת של נינה ורפאל, והנכדה של ורה). המסע היה אמור להיות מוסרט כדי שיישאר זיכרון מנינה, שלפי דבריה היא חולה בדמנציה, ובעוד שלוש עד חמש שנים הזיכרון שלה יתאפס לחלוטין (ברור שמדובר בכדיון גמור, בלי קשר למציאות). רפאל וגילי, שניהם קולנוענים, לא הכי מצליחים, מסריטים את ורה ואת נינה, בעיקר בדרך מצ'אקובץ לעיר הנמל צריקבניצה, שממנה הם אמורים לעלות על סירה שתוביל אותם לגולי אוטוק. הנסיעה הזאת מפייסת בין נינה לאימה, ובמידת מה גם בין גילי לנינה.

את תיאור ההחלטה של ורה להפקיר את נינה למען שמו הטוב של בעלה המת מקבלת גילי (הנכדה) בזעזוע עמוק, כי מקרה דומה הרי קרה גם לה, כשנינה נטשה אותה בת שלוש וחצי. על האי מתרחשת תאונה קלה לנינה (בעת שהתפנתה, נתקעה רגלה תחת אבן כבדה) שגורמת להם לאחר לסירה שאמורה להחזירם לחוף, והם ממשיכים לחשוף את צפונות ליבותיהם בתוך צריף דולף כשבחוף משתוללת סופה. כיוון שנינה משמידה את הקלטות ואת המסרטה – לא נותרת לגילי ברירה אלא להעלות על הכתב את זכר האירועים שהייתה עדה להם. זה קורה כעבור שמונה שנים כאשר ורה כבר איננה בין החיים. הגם שוורה התאכזבה מרות מהקומוניזם, הרי שזרעי ההשקפה הזאת נותרו בה לכל חייה בארץ, בכל הנוגע ליחס כלפי לא יהודים (השתתפה בהפגנות של "נשים בשחור"), וביחסה לדת – אימה אמרה לה פעם ש"לאלוהים יש דמיון גדול לצרות" (עמ' 186), והיא עצמה אמרה ש"אילו היה אלוהים, היה צריך להתאבד" (עמ' 58).

בשם הספר "אתי החיים משחק הרבה" (המשפט הזה מופיע בעמ' 180) נרמזים המעקשים הרבים שהגיבורה עברה בחייה, וגם העובדה שלמרות הוותק שלה בארץ, היא לא סיגלה לעצמה לשון תקינה. הרומן, כאמור מרתק מתחילתו ועד סופו, אבל ההנאה מקריאה תהיה מושלמת אם הקורא לא יחתור אל העובדות שמאחורי הבדיון, כפי שאני עשיתי ברישא של רשימה זאת.